

Национален форум „Предизвикателства
пред развитието и разпространението на българския
език, литература и култура”

ЗА ПРИНЦИПИТЕ В РАБОТАТА НА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД¹⁾

Бонка Василева

Сегедски университет – Унгария

Резюме. Целта на доклада е да представи някои основни дидактически принципи в работата на преподавателя по български език днес. Разглеждат се ръководни постулати като: практическа насоченост на обучението, тясна връзка с учещия, „откритост“ към него, достъпност, краткост, яснота на представяната учебна информация, осигуряване на действеност и активност на обучавания и др., и се дават методически препоръки за реализирането им в урока.

Keywords: didactic principles, teaching, Bulgarian as a foreign language

През последните години в обучението по български език като чужд на раства *многообразието* от потребности на изучаващите го, засилва се *разнородността* на предишния им езиков или социокултурен опит; увеличават се *различията* в учебната ситуация и обстановката, в която се провежда обучението – в българско или чуждо езиково обкръжение, в учебно заведение или дистанционно, индивидуално или в група и т.н. Тази пъстрота и многоликост на условията повишава изискванията към преподавателите, които често са както с различна филологическа, педагогическа, методическа подготовка, така и с нееднакъв социален опит и комуникативни умения по български език. Това налага необходимостта от уточняване на изискванията към педагогическите им компетенции.

Ще представим някои водещи за нас идеи, които, по наше мнение, е необходимо да станат убеждения в работата, за да се достигне до резултатно обучение по български език като чужд. Тези, можем да ги наречем, *принципи за преподавателя* отразяват класическите дидактически постулати за обучението (вж. Коменский, 1939), както и собствените ни наблюдения и педагогически опит.

1. Първото изискване към преподавателя е да има съзнанието за *практическата насоченост* на обучението. Преди известно време един авторитетен български професор по време на интервю в телевизионно предаване заяви,

че той не може да помогне на ситуацията в страната сега, но иначе е напълно удовлетворен от работата си в университета със студентите. Това изказване би било неоспоримо, ако не събуждаше въпроса: *А на кого служи образованието?* Не е ли предназначено да помага на живота на хората в настоящето и да го подобрява? Това признание всъщност ни сблъсква с една от погрешните нагласи у преподавателя – образованието не е за настоящето, то ще носи плодове в бъдещето. Последствията от подобно мислене са особено значими, защото то „програмира“ поведението на обучаващия в урока, начина на подбор и представяне на учебното съдържание, отношението към учещия и т.н. Това, което стои особено остро като изискване пред обучението по български език като чужд и съответно пред преподавателя, според нас е да има реални и възможно най-бързи резултати, които са ясно видими за учещия и съзнавани от него. За да има такава резултатност, обучението трябва да е свързано с конкретните речеве потребности на обучавания и да е близко до мисленето му. Това означава:

а) При подбора на учебното съдържание за урока да поставя акцент върху онази информация, която ще бъде полезна на учещия съобразно собствената му мотивация и цели на обучението, нагласата и способностите за учене. Например още при избора на речниковия материал по всяка изучавана тема е необходимо да се държи сметка за това коя лексика от урока (от учебника) е релевантна на конкретните комуникативни потребности на учещия. Така, ако той не е в страната на изучавания език, с цел олекотяване на учебното съдържание не е необходимо още от самото начало да се дават всички фрази за установяване или прекратяване на контакт при запознаване, при посрещане на гости или например всички поздрави, а само основните. Ако обаче учещият е в България, тази лексика трябва да се въведе възможно най-пълно, защото иначе той би чувствал дискомфорт във всекидневното общуване (Сравни: в първия случай би било достатъчно да се даде изразът *Приятно ми е!*; във втория е необходимо да се допълнят: *Радвам се да ви видя! Много ми е приятно! Особено ми е приятно! Драго ми е! Добре дошли! Добре заварили!* и т.н.) По същия начин и при другите теми приоритетно се въвежда онази лексика, която е необходима за „оцеляването“. Например неутралните лексеми за наименования на роднински отношения – *майка, баща, брат, сестра*, или пък пълните български собствени мъжки или женски имена (Васил, Станка, Петко и др.) биха били напълно достатъчни в чуждоезиково обкръжение, за да дадат поглед към имената в езика ни, но в българска езикова среда те трябва да бъдат допълнени със стилистично натоварените им синоними, умалителни или звателни форми (мама, маминка, татко, тати; братче, сестричка, Васко, Таня и т.н.), които представят по-цялостно речевата картина. Така още в самото начало на обучението се формира представа за формообразуването, а също и за някои културологични особености, отразени в мисленето и лексиката, развива

се интуиция и нещо много важно за самостоятелното използване на езика – прогностичност за образуването на формите на думите и за употребата им.

б) Провеждането на урочното занятие да има за изходна база равнището на учещия и предварителните му знания. Например описанието на което и да е граматично явление е необходимо да се прави винаги в съпоставка с първия език на учещия, като се акцентира върху различията между сравняваните системи, върху възможните грешки. Ако се представя фонетичната система на българския език, се поставя акцент върху грешки при изписването на буквите, при транскрибирането или произнасянето им и т.н.; посочват се проблемни въпроси и им се дават отговори. Съпоставките следва да са ръководени от вече придобития езиков опит на обучаваните и да предотвратяват конкретните им грешки. Например, ако учащите се са унгарци – се тренира изговорът на вокалите и консонантите (в унгарския език гласните имат по 1 – 2 фонологични варианта, а съгласните често се удвояват); ако са рускоговорящи – специално трябва да се акцентира върху произношението на *ъ* и ударенията на думите; при гърците се отделя време за произношението на някои консонанти *ц, ч, дз* и т.н.

2. Тясна *връзка с учещия, „откритост“* в поведението. Обучението по всеки чужд език е свързано с голяма интензивност на мисленето поради връзката му с езика. Вече изградените и установени на родния език логически връзки между предмета и наименованието му, вече създадените представи за реалии от всекидневието се проявяват и означават в новия език по нов начин. Това изисква от учещия концентрация във всеки момент и съответно предизвиква по-бързо умора, което може да е причина за демотивация у него. Затова от особена важност за преподавателя е да познава езиковата личност²⁾ на учещия и способността му за учене. В отношението си към учещия е необходимо той да проявява *гъвкавост и креативност*, да е *добронамерен*, готов да посочи всеки негов напредък – по време на урока и при проверката на знанията и уменията обективно да обяснява причините за неуспеха. По този начин се поддържа положителна мотивация за учене, която е ключова в учебната работа (предвид тежестта ѝ). Ненасилието, естественото следване на процеса на учене, което не означава бездействие или застой, е най-доброто отношение към учещия. „Учителят е помощник на природата, а не неин творец или преобразувател, затова, ако той види, че някой от учениците няма достатъчно способности за нещо, не бива да го подтиква да върви напред (...) и ако никой от учениците не бива застава да върши нещо против волята си, то и нищо у него няма да събуди отвращение и да притъпи силата на ума му – всеки ще върви напред в това, в което го влече скритият му инстинкт“ (Коменский, 1939: 205). Всеки има свой темп на учене и усвояване на новото. Преподавателят трябва да си дава сметка за това. Понякога е необходимо просто да се спре с новата информация за езика и да се повтарят и осмислят вече познатите структури – в диалози в ролеви игри или поотделно.

Тук специално бихме искали да акцентираме върху необходимостта от „откритост“ към обучавания. Поради трудностите, с които е съпроводен процесът на изучаване на новия език, отношението на преподавателя е особено важно. То може да бъде „заклучващо“ учещия. Това се случва тогава, когато например му се задават въпроси, на които той не може да даде отговор на чуждия език – било поради непознаване на необходимата лексика, фрази, езикови структури, било поради това, че няма идея как да отговори, тъй като това не е актуален за културното му обкръжение въпрос (напр.: Какъв е животът на просяка или на уличния музикант?). По същия начин „заклучващи“ речевото му поведение са и въпросите, изискващи отговор *да* или *не*. Ако например при запознаване с глаголни да-конструкции от типа *обичам да спортувам* се поставят въпроси от типа: *Обичате ли да спортувате?* или: *Какво обичате да спортувате?* първият предполага само отговор *да* или *не*, а вторият изисква друга, често и нова за учещия лексика. Разбира се, отговори на тези въпроси, с оглед на комуникативната насоченост на обучението, трябва да се дадат, но преди това е необходимо да се разработи структурата по парадигмата – във всички лица и числа, с положителни, отрицателни, въпросителни форми. След това те трябва да се включат в кратки диалози, важни за речевото обкръжение на учещия за близки, приятели и т.н.: *Сестра ти обича ли да спортува? Какво обичате да спортувате ти и брат ти?* и др.п. „Откритостта“ има и друга проява – когато преподавателят споделя своя опит в ученето на чужд език, затрудненията, с които се е сблъсквал, и начините, по които ги е преодолял.

3. Достъпност. Трудностите обикновено отблъскват. Затова е необходимо преподавателят във всеки момент от урока да се стреми поднесеното учебно съдържание да е ясно и разбираемо за учещия. Как да се осъществи това? На първо място – трябва да се „стъпва“ върху опита на учещия. Опитът винаги е индивидуален и определя широтата на „картината за света“. Например, ако човек, който от прелетните птици познава само щъркелите, когато през зимата види ято летящи птици, които отиват на юг, според собствения си опит, ще ги определи като щъркели. Но ако е виждал и сиви жерави, които също всяка година прелитат към Африка, и ако знае откъде минава пътят им, той ще предположи, че това не са щъркели, а сиви жерави. Този, който не е виждал нито едните, нито другите птици, просто ще отбележи, че това е ято птици. Когато някой специалист разговаря с тези хора за поведението на птиците през зимата и иска да бъде избран от тях, за всеки трябва да употреби различно наименование: *щъркели*, *сиви жерави* или просто *прелетни птици*. По този начин ще отчете предишната им информираност и съответно ще определи обема и естеството на новата информация.

Достъпното обяснение на учебното съдържание означава и да се търси аналитичност и осъзнатост от учещия, като се използват нагледността, обрзността, оприличаване или разграничаване. Представянето на скритата на

първ поглед връзка между нещата – ето кое може да вдъхнови учещия. Българският език е съвършеният предмет за изучаване в това отношение – толкова последователно, хармонично изградена е системата му, толкова стройна е структурата му, че и двете позволяват след усвояване на правилото да се предвиждат безпогрешно следващите форми, и то още от самото начало на обучението. Така например още в първите уроци може да се даде словообразователният модел за формите за ж.р. със суфикс *-ка* на съществителните имена за професии и всеки път, когато учещият се запознава с ново съществително име, назоваващо професия, да се изисква от него сам да го прилага. Подобна възможност за прогнозиране и пренасяне на знанията създава усещане за достижимост на целта – усвояването на езика, усилва вярата в успеха. Логичната, ясна връзка между отделните елементи в системата на езика дава възможност при представянето им да се прави вътреезикова съпоставка, като се оприличават и разграничават признаците им. Това подпомага обучавания сам да си създаде представа за вътрешната връзка между нещата. Например, когато се въвеждат формите за повелително наклонение, те могат да се представят само според комуникативната им употреба – като форми за изразяване на подкана, искане, заповед и т.н. Наклонението в българския език обаче е лингвистично явление, което, като част от езиковата система, е необходимо да се „впише“ в общата представа на учещия за българския език. Затова трябва да се ситуира във вече получените знания – като глаголна категория, която означава отношението на говорещия към изказаното от него глаголно действие, което може да е представено като реално (изявително), възможно (преизказно), желателно (условно) или наложително (повелително) и т.н. Колко подробна ще е по-нататък информацията, зависи от лингвистичната култура на обучавания, но е необходимо всички да получат цялостна представа за нещата.

Диалозите по различните теми също биха останали недостъпни за речева употреба от обучавания, ако не се включат в актуален и реален за него контекст. Например по темата *Час и време* като важни за комуникацията може да се определят въпросите: *Кога ...? В колко часа ...? От колко до колко часа ...? Колко часа?* и отговорите им. Включването на тези въпроси в диалози може да даде представа за строежа на фразата. За да се осъзнаят и да влязат в активна употреба обаче, те трябва, по зададените в диалога модели, да се включат в разговор, актуален за самите обучавани. Изборът на сказуеми или сказуемни словосъчетания, които да се включат във въпросите, с оглед на индивидуализирането и достъпността на обучението, е задача на преподавателя. Той го прави предвид комуникативните потребности на учещите. Например за студенти се тренират глаголите *имам* (лекции), *уча*, *почивам*, *ставам*, *спортувам*, *работа* и т.н.

4. Следващият принцип в преподаването е свързан с начина, по който се поднася информацията. Той може да се формулира като: **краткост и яснота**

на изложението. Динамиката на живота около нас променя отношението ни към света. Съзерцателността, уседналостта на живота, спокойствието отстъпват място на забързаността, движението, напрежението. Хората предпочитат сбито и разбираемо поднесената информация; картината пред текста, схемата пред обяснението с думи. Това не изключва пълнотата на представяното, общата картина. Преподавателят трябва да се стреми да използва по време на урока малко думи, които изразяват същността на явлениято. Нищо обаче не трябва да се учи само за себе си, а е необходимо да се посочва мястото му в системата и когато е възможно, как се е достигнало до него. Език посредник се използва само когато разбирането е наистина затруднено. В противен случай използваната нагледност – схеми, таблици, означавания и т.н., е достатъчна подкрепа за облекчаване на разбирането.

5. Действителност и активност на обучавания. Важно за преподавателя е разбирането, че няма унифицирани учебни лингвистични правила. Те се формулират спрямо развитието на езиковата личност на учещия, а когато е необходимо, се правят съпоставки между общото и различното между българския и родния език. Това обаче не бива да става без активното участие на обучавания в урока. Важно правило е: всичко, до което учещият може да достигне сам по пътя на логиката, да не се формулира наготово от преподавателя. Да оставиш учещия сам да се досети за правилото, като предварително си му създал условия да види тази логика – това е основата на „откривателското“ учене. Разбира се, след това правилото трябва да бъде ясно повторено от преподавателя и упражнявано в урока.

Друг път за събуждане на активност у обучавания е при преподаване на новото учебно съдържание преподавателят да подпомага осмислянето на новата информация. За целта той трябва да подбере задачи, които са ориентирани към най-често допусканите грешки при разбиране на учебното съдържание, за да даде възможност да се осмислят причините за тях и да се направят корекции. Особено важно е в хода на урока да се организира и процесът на учене, да се предлагат стратегии за запаметяване. Това може да става чрез: а) показване на логическата връзка между лингвистичните явления (например обучаваните често грешат окончанието на глаголите в 3 л. мн. ч., защото не го свързват с основната гласна в 1 л., ед.ч.: уча – учат; мисля – мислят, и т.н.; когато им се покаже тази връзка, грешките намаляват); б) посочване на етимологията на новата дума или свързването ѝ с вече познати лексеми или с лексика от родния език на обучавания и др. Формулирането на проблемни въпроси по време на представянето на лингвистичната информация или създаването на проблемни ситуации, свързани с лингвистичен проблем или с речевата употреба, поддържа мотивацията и осигурява достъпността на изложението. Например при запознаване с простите форми на повелителното

наклонение такива въпроси могат да са: *Кой от видовете глаголи (свършен/несвършен) има форми за това наклонение? Кои глаголи образуват повелително наклонение с окончания -и, -ете и кои с -й, -йте? Всяка форма ли има свой вариант за отрицание?* При всеки от тези въпроси трябва да се дава възможност на обучаваните сами да намерят отговора, като им се предоставят подходящи примери за това. Само при такова „откривателско“ учене може да се гарантира разбирането, осмислянето и запаметяването на новата информация. Предлагането на задачи с различна степен на сложност, които изискват различни по вид дейности, също поддържа активното поведение на учениците по време на усвояването на знанията и уменията.³⁾

6. Непрекъснатост на обучението – обучение във и извън урока.

Ученето на чужд език в много по-голяма степен от всяко друго обучение изисква да се създаде среда, която да доведе до „потопяне“ в новата информация. Ученето на езика само започва в учебната зала. На практика, то е индивидуален мисловен процес, който продължава и след занятието и зависи в голяма степен от мотивацията на учещия, от опита му в ученето, от осъзнатостта или способността за усвояване на новия език. Затова преподавателят е този, който трябва да се погрижи да осигури точно определена езикова среда, в която да се „потопи“ обучаваният. Това обикновено той прави с учебните задачи, които поставя за изпълнение въкъщи. За да се обучи някой да си служи с българския език обаче, трябва да се обезпечи по-продължителното и устойчивото присъствие на българската реч в живота му. В един по-напреднал етап това може да стане чрез четене на текстове, близки до сферата, в която учещият е компетентен; чрез гледане на филми, на телевизионни предавания. В по-ранен етап – с видеоуроци, учебни текстове за слушане и т.н. Ключово се оказва осъзнатото речево поведение на учещия, което, разбира се, зависи от степента на развитие на езиковата му личност. То включва например уменията да се наблюдава честотата на употреба на определени думи, изрази или граматични категории в речта и да се съсредоточава вниманието към тях в процеса на обучението; да се прилагат стратегии за тяхното запаметяване; да се записват думите, фразите, които учещите биха искали да кажат на български език, а не са им достигнали знания, да се описват речево всички всекидневни дейности и т.н. Затова преподавателят трябва да се интересува от тази извънурочна среда и от комуникативните потребности на обучавания и във всички случаи да се отнася с разбиране и подкрепа.

Представените принципи на преподаването са само една част от методическите компетенции на обучавания и те могат да бъдат допълвани и доуточнявани. Осъзнаването и следването им във всекидневната работа обаче е добра подкрепа за преподавателя по чужд език.

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът е представен на Националния форум „Президизкателства пред развитието и разпространението на българския език, литература и култура“.
2. *Езикова личност* е термин на В. В. Виноградов, чийто потенциал вижда и разработва за съвременната лингвистика Ю.Н. Караулов. Както уточнява той, езиковата личност не е някакъв друг аспект на личността, тя е „задълбочаване, развиване, насищане с допълнително съдържание на понятието личност въобще“ (Караулов, 2007: 38). Тя е носител както на национални особености, така и на конкретно индивидуализиращи черти. Езиковата личност, подобно на процесите на възприемане и разбиране, се разглежда на три нива – мотивационно, тезаурусно и вербално-семантично (Караулов, 2007: 51).
3. Вж. Василева, Б. Критическото мислене в обучението по български език. София, Авангард Прима, 2013.

REFERENCES

- Komenskiy Y. A. (1939). *Yan Amos Komenskiy – tom I: Velikaya didaktika*. Gosudarstvennoe Uchebno-pedagogicheskoe izdatelystvo Narkomprosa RSFSR [Коменский Я. А. (1939). *Ян Амос Коменский – том I: Великая дидактика*. Государственное Учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР]

ABOUT THE PRINCIPLES IN THE WORK OF THE TEACHER IN BULGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. The aim of the report is to present some basic didactic principles in the work of the teacher in Bulgarian language now a days. Guiding postulates such as: practice-oriented training; closer relation between the teacher and the learner; “open” approach of the teacher to the learner; an easy to understand way of presenting the educational information, combined with a short and clear presentation; opportunities for the learner to actively take part and show activity within the educational process, etc. are discussed. Some methodological recommendations for the implementation of the above listed principles within the lessons in Bulgarian language are also provided.

✉ **Dr. Bonka Vassileva**
Szegedi Tudományegyetem
Szeged, Hungary
E-mail: bvassileva@abv.bg

Национален форум „Предизвикателства
пред развитието и разпространението на българския
език, литература и култура”

СПЕЦИФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКИЯ РАЗГОВОРЕН СИНТАКСИС¹⁾

Радослав Цонев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В проучването са представени някои от най-типичните черти на българската разговорна реч и разговорния синтаксис: недостатъчната подготвеност на изказването, неофициалността, непринудеността, липсата на етикетна скованост, предимно битовата тематичност, богатата експресивност, силно изразената субективност, повишената активност на паралингвистичните фактори (мимики, жестове и др.), специфичните синтактични термини и конструкции и др.

Keywords: syntax, colloquial speech, utterances, constructions

1. Българската разговорна реч като обект на самостоятелно изследване – същностни черти и дялове.

Самостоятелното изучаване на *разговорната реч* в българския език (нейните характерни особености) е относително нова научна дисциплина. Интересът към специфичните черти на *разговорната реч* (*устната комуникация*) в България е доказан от вече станалите традиционни конференции „Проблеми на разговорната реч“ и „Проблеми на устната комуникация“ във Велико Търново, организирани редовно и периодично от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ от 1990 г. насам („Проблеми на разговорната реч“ кн. 1 от 1991 г., кн. 2 от 1994 г., кн. 3 от 1995 г., кн. 4 от 1998 г., кн. 5 от 2001 г., кн. 6 от 2004 г., кн. 7 от 2007 г., и „Проблеми на устната комуникация“ кн. 8 от 2010 г., кн. 9 от 2013 г. и кн. 10 от 2016 г.). Тази все още нова за българската лингвистика област е обект на изследване и за екип учени от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (Ат. Атанасов, Г. Дачева, И. Ликоманова, И. Мавродиева, Й. Тишева, Кр. Алексова, М. Цветкова, М. Джонова, Р. Влахова, Т. Ангелова, Х. Ро Хауге и др.). Във връзка с проекта VgSpeech те поддържат сайт с база данни, представящ актуалното състояние на устните форми на съвременния български език (транскрипции на ученическа реч, медии, публична реч, политически дискурс, неформална комуникация). На сайта са достъпни публикации по проблемите на българската разговорна реч и на българските диалекти. Особено внимание е обърнато на синтактичните

особености на устните форми на съвременния български език, като целта е да бъде изграден достъпен структуриран *корпус* на тези синтактични особености (не само от разговорната реч, но и от българските диалекти). Популяризирането на публикациите и на електронните ресурси на сайта е улеснено от възможностите за отдалечен достъп, които предоставя глобалната система интернет.

Поради особения статус на *разговорната реч* – да заема междинно, но вече и *самостоятелно място* между високостилната книжовна форма и интердиалектната – в българската езиковедска литература съществуват различни мнения по въпроса дали тя е разновидност (по-нисша форма) на книжовната реч, по-висша наддиалектна (интердиалект), или пък притежава специфични особености, които я обособяват самостоятелно. Въз основа на регионалните отлики някои български езиковеди (като имат предвид двата интердиалекта – източния и западния) говорят и за два типа българска разговорна реч: източнобългарска разговорна реч и западнобългарска разговорна реч (Виденев, 2005: 32, Буров, 2013: 42).

Разнопосочни са твърденията и за отношението *книжовен език – разговорна реч – диалекти*, както и за лабилната граница между тях. И. Кочев счита, че в българските речници няма единна концепция за маркерите „разговорно“, „просторечно“, „диалектно“ и др. Една и съща дума много често в различните речници носи различни маркери. Отбелязва се ту като „разговорна“, ту като „народна“, ту като „просторечна“, а дори и като „диалектна“. Такива според Кочев са думи като: *маханѝ*, която е регистрирана в БТР като разговорна, а в РСБКЕ като народна; *хептѝн*, която в БТР е означена като народна, а в РСБКЕ като разговорна и т.н. (Кочев, 1979: 57, 105). Границата между диалектните, разговорните и книжовните думи е и обективно нестабилна. Колебанието в характеристиките посочва пътя, по който *част от диалектните думи се превръщат в разговорни, а малко на брой от тях по-късно могат да се превърнат и в книжовни* (Кочев, 1969: 104).

В последните години е налице ярко изразена тенденция за възприемане на разговорната реч не като по-нисш вариант на книжовния език, а като *самостоятелна езиковедска дисциплина*, която има свои *специфични фонетични, морфологични, лексикални и синтактични черти*. Според Й. Тишева разговорната реч има надрегионални и наддиалектни особености на всички езикови равнища, „които я отличават както от нормативната книжовна реч, така и от диалектите и групите говори“. Те се реализират в спонтанното и неофициално общуване и невинаги са резултат само от диалектни влияния (макар че в редица от тях има видима диалектна подкладка): елизии, елипси и синкопи (*вашто, кво, кат, тряя, щот* и др.), изговор на частицата за бъдеще време *ше* и *ш*, използване на окончанието *-ме* вместо *-м* за 1 л. мн. ч. сегашно време при глаголите от първо и второ спрежение (*ядеме, четеме, спиме, правиме* и др.),

изговор на определителния член за ж. р. ед. ч. под ударение при съществителни, завършващи на съгласна като ъ (*зависттъъ, песентъ, есентъ* и др.), глаголни окончания *-ах/-ъх* вместо *-ох* при глаголите в минало свършено време в 1 л. ед. ч. и в 1, 2 и 3 л. мн. ч. (*отидъх, донесах, дадах* и др). Съществуват обаче и фонетични черти, които са с по-широко регионално въздействие, като например екането (*нема, бех, бега* и др.) и „сврѣхякането“ (*бяли, видяли, спряни* и др.), дейотацията (*тоа, онаа, писателъ* и др.), редуцията на *е* в *и* (*бибирон, зилену, тирен* и др.) и т.н. (Тишева, 2013: 78). Тезата за самостоятелното място на разговорната реч изказва и И. Ангелова (Ликоманова), която акцентира на значимостта на синтактичните разговорни явления като „един от доводите за обособяването на българската разговорна реч като самостоятелен лингвистичен обект“ (Ликоманова, 1993: 12).

Постоянно увеличаващият се интерес към проблемите на устното общуване води до разширяване на обекта на разговорната реч. Нейните граници все още не са очертани напълно, но е безспорно, че тя се разраства. За това допринасят както използването ѝ в художествената литература (една от най-новите български книги „Възвишение“ на Милен Русков е написана на нестандартен (некодифициран) език, който до голяма степен притежава характерните черти и на разговорната реч), така и засилената ѝ употреба в интернет.

В настоящото проучване за описание на специфичните разговорни явления ще бъде използвано понятието *разговорна реч*, тъй като това е утвърденият в нашето езиковедно знание термин. И. Ангелова (Ликоманова), която е автор на първото широкообхватно изследване на синтаксиса на българската разговорна реч, също избира понятието *разговорна реч* вместо *разговорен стил, разговорна подсистема* или *разговорен език* (Ангелова, 1994: 5). Именно поради прозрачността и популярността на термина *разговорна реч* тя го предпочита, въпреки че в по-ранни свои публикации използва *разговорна реч* и *разговорен език* като синонимни понятия без разлика в смисъла (Ангелова, 1988а: 525 – 528 и 1988б: 44 – 50).

От социолингвистична гледна точка М. Виденов определя книжовната разговорна реч като „речта на интелигенцията в неофициалните сфери на общуване“ (Виденов, 2000: 162). Според него тя е подчинена на норми, които са различни от писмените, но това не означава, че е неправилна или погрешна. Напротив – разговорният вариант е допустим при комуникация между книжовни носители и той е задължителен за случаите, когато трябва да се маркира неофициалност (Виденов, 2000: 163). За А. Василева и Х. Стайкова присъщи на разговорното общуване са маркерите – субективност, емоционалност, конкретност, ситуативност, стихийност, асоциативност, противоречивост, неопределеност и др. (Василева, 1988: 149). Искра Ангелова (Ликоманова) акцентира на спонтанността като най-съществена характеристика на устното общуване. Тя също твърди, че в чисто езиков план разговорната реч притежава определени особености (морфо-

логични, лексикални, синтактични), които имат „различна от книжовноезиковата фреквентност“ (Ангелова, 1994: 5). Цв. Николова счита, че разговорната реч е „спонтанна и непринудена (непровокирана), много често диалогична и ситуационно обусловена, леко небрежна както към граматичната форма, така и към лексиката и правоговора, осъществявана между българите във всекидневното им общуване на неофициални места“ (Николова, 1987: 12). О. Ахманова в „Словарь лингвистических терминов“ посочва като разговорно това, което е „присъщо на ежедневната устна (обикновено диалогична) реч“ (Ахманова, 1966: 376). В БТР като разговорен е дефиниран този, „който се употребява само при разговор, който е типичен, характерен за устната реч“ (БТР, 2003: 806). Според авторите на РСБКЕ разговорни са „думите, които се употребяват във всекидневното общуване и се отличават с повече живост, непринуденост, фамилиарност, а понякога и с емоционалност и образност“ (РСБКЕ, 1955: 13).

Могат да бъдат открити следните специфични черти на разговорната реч, по които тя се отличава от писмената форма на книжовния език: недостатъчна подготвеност на изказването, неофициалност, непринуденост, липса на етикетна скованост, предимно битова тематичност, богатата експресивност, силно изразена субективност, зависимост от ситуацията, повишена активност на паралингвистичните фактори (мимики, жестове) и т.н. Тези особености на неформалното общуване провокират реализирането на две основни противоречиви тенденции на фонетично, морфологично, синтактично, текстово и лексикално равнище: а) стремеж към съкращаване на изказа (реализиращ се чрез изпускания, прекъсвания и т.н.) и б) стремеж към повторемост на части от изказа чрез удвояването, натрупванията на нови елементи и др.

2. Особенности на синтаксиса на българската разговорна реч

В повечето изследвания по проблемите на българската разговорна реч разговорният синтаксис е представян чрез отделни характерни черти. Различни аспекти на синтактичните явления проучва И. Ангелова (Ликоманова) в своите статии „За повторението като особеност на разговорната реч“ (Ангелова, 1990: 49 – 55), „Видове рамкови конструкции в българската разговорна реч (в съпоставка с други славянски езици)“ (Ликоманова, 1993: 12 – 17), „Многократността на изразните средства като особеност на българската разговорна реч“ (Ликоманова, 1995: 116 – 121) „Организация на репликата в българската разговорна реч“ (Ангелова, 1988: 525 – 528) и др. Ролята на прагматичните маркери в разговорната реч на българския език е обект на изследване в поредица публикации на Й. Тишева: „Наблюдения върху някои разговорни въвеждащи конструкции“ (Тишева, 1994: 108 – 119), „Съюзи за противопоставяне във функцията на прагматични частици“ (в съавторство с Хетил Ро Хауге) (Тишева, 2001: 242 – 252), „За динамиката в системата на прагматичните частици в българския език“ (Тишева, 2002: 213 – 219), „Час-

тицата *абе* като прагматичен маркер“ (в съавторство с Хетил Ро Хауге) (Тишева, 2004: 255 – 266), „За разговорните маркери и устната комуникация“ (Тишева, 2013: 73 – 87), „Динамика в системата на прагматичните маркери“ (Тишева, 2015: 283 – 290), „Прагматични маркери или „паразитни думи“ в официалното общуване“ (Тишева, 2016: 79 – 96) и др. Тишева отделя внимание на словоредните модели в българското просто изречение (Тишева, 2009: 244 – 255), а съвместно с М. Джонова и на моделите на удвояване на аргументи (Тишева и М. Джонова, 2006: 231 – 237). М. Цветкова акцентира в своята статия на хезатиционните паузи при непринуденото устно общуване (Цветкова, 1996: 190 – 196). И. Спасова анализира щафетните въпроси в спонтанната устна реч (Спасова, 2016: 64 – 78). На експресивните частици в българския език е посветена работата на М. Врина (Врина, 1999: 1 – 206). П. Баракова разглежда разговорните конструкции с два (а понякога и с три предлога) (Баракова, 2003: 363 – 375). М. Джонова изследва конструкциите от типа *аз ми се струва* в българската разговорна реч от гледна точка на информационната структура (Джонова, 2004: 107 – 116). И. Кръпова проучва разговорния словоред в конструкции от типа *Topic-Focus* в балканските езици (Кръпова/Крарова, 2004: 139 – 161). Двусъставните изказвания в българската разговорна реч са предмет на работата на Ст. Кирилова (Кирилова, 2016: 122 – 132). А. Кочева-Лефеджиева разглежда елипсата в постпредложна синтактична позиция в диалог (Кочева, 2013: 77 – 82) и удвояването (утрояването) на подлога в речта на виенските българи (Кочева-Лефеджиева, 2016: 342 – 346). За емоционалноекспресивната употреба на адмиратива като типично разговорно явление, което провокира появата на множество прагматични маркери (частици, междуметия и др.) в устните изказвания, пише Кр. Алексова (Алексова, 2004: 21 – 34). А. Ефтимова акцентира върху невербалните и вербалните сигнали (застъпванията, прекъсванията, повторенията и т.н.) при неформалното общуване (Ефтимова, 2013: 247 – 262). Най-цялостното проучване на разговорния български синтаксис до момента „Синтаксис на българската разговорна реч (в съпоставка с руски, чешки и полски език)“, както вече беше споменато, е на И. Ангелова (Ликоманова). Авторката поставя в центъра на своето изследване именно синтактичните явления в разговорния език. Тя описва най-специфичните синтактични конструкции в българската разговорна реч, като ги съпоставя „имплицитно“ с книжовния език и „експлицитно“ с разговорната реч на посочените славянски езици (Ангелова, 1994: 6). Ангелова (Ликоманова) типизира разговорните конструкции: 1) конструкции с наличие на ирелевантен синтактичен елемент (двойно допълнение, двоен подлог, повторения); 2) конструкции с отсъствие на релевантен синтактичен елемент (конструкции с именни групи, асиндетични конструкции, рамкови конструкции); и 3) изследва най-характерните словоредни особености на разговорния синтаксис (словоред на именната група, словоред в рамките на автономни конструкции,

словоред в конструкции, които съдържат предикативни елементи). Основните изводи, до които тя достига, са, че: в разговорната реч възникват явления, които нямат своя база в книжовния език; словоредът, който преобладава в комуникативен план, е рема-тема за разлика от неутралния книжовен с тема-рема, който също се среща, но по-рядко; налице са специфични разговорни синтактични особености, които се реализират най-често в монопредикативните изказвания поради краткостта им; откриват се голям брой удвоявания в устната комуникация, получени в резултат на контаминацията при смяната на предварително замислената стратегия на изказването и пр. (Ангелова, 1994: 97). През 2014 г. в Благоевград беше издадена книгата „Разговорни съчинителни съюзи в българската устна комуникация (с оглед на конкуренцията между тях)“ (Цонев, 2014: 1 – 196), в която е изследвана конкуренцията между съчинителните конектори, отбелязани като разговорни в българската синтактоложка литература. Чрез структурно-семантичния анализ е разкрита дълбинната структура на сложните отношения между частите на изказа. Пролитава липсата на резки и непреодолими граници между тях. Проследен е преходът между паратаксиса и хипотаксиса, достигащ до неутрализация на противопоставянията. На съвременното развитие на разговорните съюзи е посветена и работата на Н. Станков „Additive, adversative and disjunctive conjunctions in Bulgarian – recent developments and current situation“ (Станков/Stankov, 2015: 1 – 76).

В разговорния синтаксис (и в разговорната лексика) в най-пълна степен се проявяват типичните черти на разговорния език. Усложненият синтаксис е присъщ за писмената книжовна норма (Първев, 1983: 85), но многобройните повторения, непълните (елиптични) конструкции, недовършените реплики и др. в устната комуникация усложняват допълнително синтаксиса на разговорната реч. Налице са прекъсвания в изказването на комуниканта поради субективни или обективни причини, добавяне на нова информация от говорещия или от неговия събеседник, спорадично връщане към нещо, вече споменато и др. Понякога може да се създаде впечатление, че разговорната реч е много по-разточителна от книжовната заради наличието на паузи, повторения, паразитни думи и изрази. Според Б. Кръстев дори и тогава е налице стремеж към икономично функциониране на езика, тъй като адресантът повтаря, опитвайки се да не затормозява паметта си, като търси най-подходящия израз, прави паузи, събира мислите си (Кръстев, 1981: 23). В тези случаи явлението икономия намира качествен, а не количествен израз, тъй като икономисването е осъществено не по линия на единиците в говорната комуникация, а по отношение на информативността (Кръстев, 1981: 13).

3. Основни терминологични синтактични понятия и конструкции в българската разговорна реч

Поради обособяването си като самостоятелна научна дисциплина разговорната реч има своя специфична терминология. Макар че се откриват и ня-

кои общи понятия, по-голямата част от термините в разговорния синтаксис се различават от понятията, битувачи в традиционния синтаксис.

Устното речево общуване се осъществява непосредствено чрез говорене между участниците. То може да бъде пряко, но и непряко (посредством телефон, радио, телевизия, интернет и т.н.). При него речевите съобщения се възприемат слухово за разлика от писмената речева комуникация, при която съобщенията са писмени и се възприемат зрително и непряко (с помощта на графични знаци – букви) (Попова и др., 2009: 456, 295)²). Когато разговорната реч е включена в литературни произведения (за да бъде подчертан народният характер на изказванията на героите) или се използва в интернет чатове, форуми и др., тя е изразена писмено, но продължава да притежава повечето от основните характеристики на устното общуване, каквито са отсъствието на етикетна скованост, непринудеността, предимно битовата тематичност, силната експресивност, небрежното отношение към граматичните норми и др.

Речевата (комуникативната) ситуация включва обстоятелствата, при които протича речевото общуване. Езиковото общуване (комуникацията) се осъществява между комуниканти (събеседници), които обменят мисли и периодично сменят ролята си.

Когато говорещият не очаква непосредствен отговор от лицето, към което е отправено съобщението, е налице монологична реч (монолог), напр.:

М: – *Да искаш нещо е едно / ма да го направиш е друго //*

При диалогичното общуване (диалог) се извършва обмен на информация между две лица, които са в непосредствен контакт. Отправителят на речевото съобщение е адресант, а получателят – адресат, напр.:

Г: – *Сега обаче десет години по-късно / аа / пак ли би стартирала предаване по същия начин? //*

В: – *Да / да //*

Г: – *Пак без никва реклама / никакъв пиар //*

В: – *Да // Няма смисъл от реклама / билбордове // И от такива / нали знаеш големи рекламни кампании //*

Когато събеседниците са повече от двама, се осъществява полилогично общуване (полилог), напр.:

Р: – *[Подкрепяла ги е] със сигурнос // Ние ня... // Ние не виждаме абсолютно нищо // Аз примерно сега правя промоция на новия си концерт / и търся зала / в която искам да направя тая промоция // Такава зала не съществува // [Няма нещо...] //*

С: – *[Ако намериш пари / ше имаш] //*

Р: – *Ами / аз къде да ги намера тия пари? // Вие едно време сте ги имали / [падайки отгоре / докато ние ги нямаме] //*

И. – *[Като държавна политика / държавата е помагала / и ф това няма нищо лошо] //*

С: – [*Не / не бих казала*] //

В процеса на комуникация (при диалог и полилог) участниците често сменят ролите си на говорещ и слушащ. Те си служат с реплики (речеви единства, които се реализират без прекъсване от единия участник в акта на речевото общуване), напр.:

Р: – *Колко сме?* //

М: – *Трима* //

Р: – *Ганчо ще го вземем ли?* //

М: – *Абе нека първо дигне левъл / пък после ще видим* //

Всяка реплика може да включва един или повече изкази (изказвания). Изказът (изказването) е основен термин в разговорния синтаксис и представлява „част от речев акт (от речева изява, от реплика), ограничена от сигнал за край – препинателен знак (най-често точка) в писмената реч и интонационен (пауза) в устната реч“ (Попова и др., 2009: 152). Най-общо този термин отговаря на термина *изречение* в синтаксиса на книжовния език, без разбира се, семантично да се покрива напълно с него, напр.:

Н: – *Той знае / че винаги съм с него* //

Изказите формират разнообразни синтактични конструкции. В синтаксиса на разговорната реч терминът синтактична конструкция се използва за означаване на „синтактично цяло, съставено от обединени в речта езикови единици, съчетаващи се в резултат на определени граматични свойства“ (Ахманова, 1966: 205).

Синтактичните конструкции са специфична особеност на устната комуникация. Те са резултат от стремежа към максимална и едновременно с това бърза информативност на комуникантите и се реализират с помощта на многобройни уточнения и съкращения на изказването при диалогичното и полилогичното устно общуване. С вида си и с честотата на своята употреба тези своеобразни синтактични конструкции разграничават ярко разговорната реч от писмената форма на книжовния език, която е допълнително обработвана. Най-фреквентни са повторителните и елиптичните конструкции.

1. Повторителни конструкции

1.1. Пролептични повторителни конструкции (от гр. *pròlepsis* ‘едновременно на употреба на съществително име и заместващото го местоимение’). При тях върху темата на изказа допълнително се акцентира посредством предхождащ или добавен след това, най-често местоименен елемент, напр.:

Пешо / той ф *Петрич е карал казармата* //

1.2. Механични повторителни конструкции (с цел да се отдели или наблегне на определен елемент от изказа), напр.:

Па тая не мош не да пее... / не да слуша //

1.3. Повторения с добавяне на нов (уточняващ) елемент, напр.:
Много добър е / ама / аз там... // Аз нямам вече... // Нямам нерви да се занимавам //

1.4. Повторения, в които един от синтактичните елементи на изказването бива заменян с подобен, напр.:

Обикалят по цял ден по града / по центъра обикалят //

1.5. Хезитационни повторения за печелене на време (от англ. *hesitation* 'колебание'), напр.:

Ти тръгвай / а ние ... / ние ще видим ... //

1.6. Рамкови конструкции (с еднакви рамкиращи елементи в началото и в края на изказа), напр.:

Ядѐ / ядѐ от сутрин до вечер само ядѐ //

1.7. Повторения за интензификация (усилване) на някакво действие, качество или количество, напр.:

Цяла седмица реве / реве // Ще се скъса //

1.8. Повторения, употребени с цел редуциране (намаляване) на изказването, напр.:

И се наредили некъф и некакъф си там //

(И се наредили Калин и Стефан там)

1.9. Глаголно-отрицателни повторения, с които се изразява несигурно твърдение, напр.:

Има-няма седемнайсе / а се кълчи от телевизора //

1.10. Повторителни конструкции с пейоративна функция (думата се повтаря със своя фонетично изопачена форма, за да се подчертае отрицателното отношение на говорещия)³⁾, напр.:

Никакъф багер-магер няма да ти купя //

2. Елиптически конструкции (изкази с елидирани елементи) (при които някой от синтактичните елементи изпада)

2.1. Конструкции с елидирано (изпуснато) сказуемо:

2.1.1. Най-чести в българската разговорна реч са случаите, когато изпада сказуемо, което е от екзистенциален или друг глагол, съдържащ се под някаква форма в предходна част от изказването или в предхождащата реплика (Ангелова, 1994: 59). Този тип елиптически конструкции са типични за диалогичната реч, в която контекстът помага за разбирането на пропуснатата главна или второстепенна част от изказването, напр.:

Абе той винаги си е бил такъв / не Ø⁴⁾ много умен и Ø доста лигав//

2.1.2. Много характерно за разговорната реч е и последователното „наизване“ на именни групи, които имат аналогична структура при изкази, които са част от по-продължителен разказ и при изброяване, напр.:

Телефоните звънят въвф къщи // Журналисти Ø / колеги Ø / приятели Ø / роднини Ø //

2.1.3. В ежедневието изкази с пропуснато сказуемо, при които е налице изброяване, се срещат често при пазаруването, напр.:

Ø Едно парче от наденицата / Ø едно кисело мляко и Ø двеста двеста и петдесе грама сирене //

2.1.4. От този тип са и елиптичните конструкции, с които си служим при поръчването в ресторант, напр.:

За мене Ø голяма бисерна ракия / Ø шопска салата / Ø една кола и Ø порция пържени картофи //

2.1.5. В много случаи екстралингвистичните (извънезиковите) средства също биват използвани от говорещия при изпускане на сказуемото, напр.:

Ще сложим малко босилек за свежест // Ø Чушките (донася ги и ги поставя на масата) ... // На теб се пада честта //

Невербалните (паралингвистични) средства, каквито са позата, мимики-те, жестовете, погледът и т.н., са една от характерните особености на непосредственото общуване. Те се използват активно и могат да заместят не само сказуемото, но и всяка друга част на изказването, която е изпаднала от разговора в резултат на брахисинтаксия (съкращаването на синтактични единици).

2.1.6. Елидирането на сказуемото (спомагателния глагол „съм“), когато то се намира до минало страдателно причастие, също се отличава с висока употреба в устната комуникация, напр.:

Преди малко се прибра / Ø пребит като куче //

Миналото страдателно причастие, което се използва най-вече за предаване на минали събития и състояния, лесно успява да добави необходимата предикативност на израза поради отглаголния си морфологичен произход.

2.1.7. Интерес представлява и отсъствието на сказуемо при коментари на спортни игри като футбол, баскетбол, волейбол и т.н., напр.:

Ø Георги Братоев / Ø добър флоп отново/ Ø проблеми за Щорвал // Сега Поп Ø / Ø тройна блокада срещу него // Ще може ли? //

2.2. Конструкции с елидиран (изпуснат) подлог:

2.2.1. Изпускане на подлога, когато е изразен с лично местоимение, напр.:

Ø Стана / Ø напая печката / Ø позачиста малко //

В повечето разговорни изкази подлогът се изпуска. Той се използва предимно в случаите, когато върху него пада логическото ударение (*Ас го знам / къф приятел е той //*).

2.2.2. Изпадане на подлога, за да се избегне неговото многократно повтаряне, напр.:

Секи човек си знае / Ø вижда / Ø преценява //

2.2.3 Безлични изкази (в които се съобщава за действие, което се върши от само себе си, независимо от активен вършител). Най-често се откриват случаи с кратките форми на възвратните местоимения – „се“ и „си“, напр.:

Ø Знае се / кой ще изкъри //

2.2.4. Изкази с обобщен подлог (изразяват някакъв обобщен подлог, който се противопоставя на индивидуализирания), напр.:

Там май Ø и да работиш / Ø и да не работиш / Ø си зимаш заплатката //

2.2.5. Изказвания с неопределен подлог (когато деятелят не е известен на говорещото лице или то не иска да го назовава), напр.:

Сега Ø си прават / квот си искат //

2.3. Конструкции с елидирани (изпуснати) второстепенни елементи (за да се избегне повторение), напр.:

Подаръци има много // И за Рая има Ø / и за Йоана има Ø / и за сички има Ø //

2.4. Конструкции с изпускане на съюза *да* пред модалния глагол „мога“⁽⁵⁾, напр.:

Не мош Ø си намериш място от кеф //

Други характерни разговорни конструкции, които се появяват в резултат на диалогичното и полилогичното общуване, са:

1. Реконструкции (възстановявания) като:

1.1. Собствена комплементация (самостоятелно допълване на изпуснатото от адресанта), напр.:

В: – Да се направи пресконференция / както сега правят за другите предавания // Аз казах не // Искам да видя / дали това предаване има шанс // Дали ще се гледа // Пускаме го без никаква реклама // [Ако почнат...]

Г: – [има добри резултати]

В: – Не // Ако почнат хората да говорят... //

1.2. Чужда (адресатна) комплементация (когато репликата се допълва от втория комуникант), напр.:

С: – Но.. / аъ / правителствата / които следваха едно след друго / министрите на културата / които се сменяха един след друг / аа / унищожиха селското ни стопанство / промишлеността / здравеопазването // Айде да не ги изброявам / шото [сигурно...]

А: – [Няма да стигнем до темата] //

1.3. Двойно зависима реконструкция (при взаимно допълване на участниците в разговора), напр.:

Л: – Гледахме новините // Супер стрес ... //

А: – е това // [Има ного...] //

Л: – [Много полиция] //

2. Стимулни реплики (при които единият участник в диалога стимулира изказване у другия), напр.:

М: – Стоят / и чакат... //

И: – Ами ти? //

М: – Е аз опитах //

3. Хипербати (прескоци) с вмъкване на синтактични елементи между две съгласувани части, напр.:

Повечето са на Банско от София //
вм. *Повечето от София са на Банско //*

4. Анаколути (нарушения на правилната формално-синтактична връзка между елементите на изказването), напр.:

С: – *То беше... // Броени / аъ / хора имаше тогава / но те минаваха през комисии / [през цедки / през цедки за...] //*

Д: – *[А / за това] исках да кажа //*

Словоредът на разговорната реч също има своите специфични особености. При него се откриват редица отклонения от книжовния език. Според теорията за актуалното членение на изречението неговите части се разделят на главни и второстепенни на синтактично и на комуникативно равнище. При стилистично неутралното книжовно изказване обикновено на първо място стои познатата информация, наречена тема, а новата информация ремата⁶⁾ е на втора позиция (т. нар. обективен словоред) (ГСБКЕ. Т.3, Синтаксис, част 2 1998: 48 – 50). Темо-ремното изказване е типично за книжовния словоред, напр.:

Иван трябва да пие повече чай //

Отличителна черта на разговорния словоред е „комуникативният принцип, на който се подчиняват елементите на изказването“ (Ангелова, 1994: 79). Стандартното темо-ремно разположение, което е характерно за неутралното изказване, често бива нарушавано при непринуденото общуване. За разлика от обективния субективният (актуален) словоред предполага по-предно място за новата (допълнителна) информация в резултат на субективната оценка или емоционалното отношение на говорещото лице (Попова и др., 2009: 416). Ремо-темното изказване е характерна особеност на разговорния словоред, напр.:

Повече чай трябва да пие Иван //

Прагматичността провокира участниците в разговора в повечето случаи да започват със значимите (според тях) и познати към по-незначителните и непознати факти. В неформалната комуникация, при която събеседниците имат пряк контакт, е отчетливо въздействието на говорещите върху собствените и чуждите реплики. Това променя първоначалните комуникативни задачи на участниците по време на разговора и влияе на словореда, но не и на мястото на информативно значимите елементи в изказването, напр.:

П: – *Викам си нещо / е така // Даже точно е такава / сам да си // Нали... // Пако малко сам // И некси / мисля / че ше ми е интересно / това новото // Да си напраа един паладин // Нали като почнеш отначало с **некакъф герой** / винаги ти е интересно //*

В: – *Кат си с нов герой / да //*

П: – *С нов герой //*

В: – *За разнообразие* //

Колесанията във формалната свързаност на разговорните изкази и техните елементи провокират появата на интересни случаи на конкуренция в устната комуникация. Терминът конкуренция произлиза от латинското наименование *concurrentia* с основно значение ‘съревнование, съперничество, надпреварване’ (БТР, 2003: 382). Конкуренцията в българския език се проявява на различни равнища (фонетично, акцентно, морфологично, лексикално и синтактично). Тя е силно изразена при употребата на различните разговорни съюзи. Съюз (съюзна връзка, конектор) е общо понятие за двата типа синтаксис (книжовен и разговорен). Това са онези несамостоятелни служебни думи, които „изразяват синтактични и смислови отношения между елементите, които свързват“ (Ницолова, 1983: 447). В основната си функция те свързват различните компоненти в изказа така, че не е трудно да бъдат отчетливо установени приликите и съвпаденията при тяхното функциониране. Този факт позволява честата взаимозаменяемост на конекторите в процеса на общуването, без да се променя смисълът на изказването, напр.:

*Ти лесно ще го изключиш / **ама** после кой ще го включи //*

*Ти лесно ще го изключиш / **ами** после кой ще го включи //*

*Ти лесно ще го изключиш / **пък** после кой ще го включи //*

*Ти лесно ще го изключиш / **на** после кой ще го включи //*

*Ти лесно ще го изключиш / **та** после кой ще го включи //* и т.н.

В книжовния език съчинителните и подчинителните отношения в изречението са ясно определени. В устната комуникация паратактичните и хипотактичните връзки често биват нарушавани. Това нарушение на синтактичния строеж при съюзните по тип изкази се осъществява чрез смесването на съюзните връзки по форма и по смисъл. Откриват се редица случаи, в които подчинителни по форма конектори в изказването могат да бъдат възприемани като съчинителни по смисъл и обратното – съчинителни по форма съюзи изразяват подчинителни синтактични отношения, напр.:

*Са си чукай главата / **та** миналата година спа //* (Сега си чукай главата, щом като миналата година спа.)

*Измъчила се е / **ами** задачите са били трудни //* (Измъчила се е, защото задачите са били трудни.) и т.н.

Освен съюзни по тип изкази като горепосочените в разговорната реч са налице и редица асиндетични (безсъюзни) конструкции, които се образуват в резултат на изпадане на някой от свързващите елементи. О. Ахманова определя асиндетизма (англ. *asyndetism*) като използване на безсъюзното свързване в строежа на речта (Ахманова, 1966: 56), а според авторите на РЧДБЕ асиндетичен (от *a* и гр. *syndeton* ‘съюз’) означава „безсъюзен, несвързан със съюз“ (Вж. РЧДБЕ, 2000: 92). Отсъствието на съюзни връзки в асиндетичните конструкции предполага по-свободното интерпретиране на синтактичните връзки в изказ-

ванията. За адресата изпуснатият от адресанта съюз може да бъде възстановен както като съчинителен (съединителен, присъединителен, съпоставителен, противопоставителен и т.н), така и като подчинителен (определителен, сказуемноопределителен, допълнителен, обстоятелствен и т.н.), например:

Ние сме / ще я натоварим //

Ние сме **и** ще я натоварим – съчинителен съединителен съюз;

Ние сме, **които** ще я натоварим – подчинителен сказуемноопределителен съюз;

Ние сме, **затова** ще я натоварим – подчинителен обстоятелствен съюз за последица.

4. Заключение

Синтаксисът на българската разговорна реч е все още недостатъчно разработена и проучена от българските езиковеди област. Езиковите особености на устното речево общуване провокират появата на редица специфични синтактични черти като: уникални синтактични конструкции, своеобразен разговорен словоред, съперничество при използването на разговорните съюзи (в много случаи формалното заместване на един съюз с друг не води до съществена промяна в смисъла на изказването), конкуренция между паратактичните и хипотактичните отношения и т.н. Те ярко отличават разговорната реч от книжовния нормативен език и разкриват нови възможности за интересни и актуални лингвистични проучвания.

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът е представен на Националния форум „Предизвикателства пред развитието и разпространението на българския език, литература и култура“.
2. Определенията на термините в работата са основно по „Терминологичен речник по хуманитарни науки“ (Попова и др., 2009: 1 – 497).
3. Най-вероятно турско влияние (Асенова, 2002: 288).
4. Означението Ø се въвежда, за да покаже мястото на пропуснатия елемент (сказуемо, подлог и т.н.) в изказването.
5. Този тип изпускане на съюза да може да бъде определен като един от многото случаи на диалектно влияние, тъй като е налице в повечето български говори.
6. В по-ново време в някои варианти на теорията вместо термините тема и рема се използват и названията topic и comment (Илиева, 2001: 285).

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

Aleksova, K. (2004). Admirativat v balgarskata razgovorna rech. – V: *Problemi na razgovornata rech*, kn. 6. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press,

- 21 – 35 [Алексова, Кр. (2004). Адмиративът в българската разговорна реч. – В: *Проблеми на разговорната реч*, кн. 6. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 21 – 35].
- Angelova, I. (1988a). Organizatsiya na replikata v balgarskata razgovorna rech. *Balgarski ezik*, кн. 6. София: БАН, 525 – 528 [Ангелова, И. (1988a). Организация на репликата в българската разговорна реч. *Български език*, кн. 6. София: БАН, 525 – 528].
- Angelova, I. (1988b). Nyakoi nablyudeniya varhu edno yavlenie ot ustnata rech (vaz osnova na balgarski material v sapostavka s polski). – V: *Slavistischen sbornik*, Sofia: BAN, 44 – 50 [Ангелова, И. (1988b). Някои наблюдения върху едно явление от устната реч (въз основа на български материал в съпоставка с полски). – В: *Славистичен сборник*, София: БАН, 44 – 50].
- Angelova, I. (1990). Za povtorenieto kato osobenost na razgovornata rech. *Sapostavitelno ezikoznanie*, кн. 2. Sofia: University of Sofia Press, 49 – 55 [Ангелова, И. (1990). За повторението като особеност на разговорната реч. *Съпоставително езикознание*, кн. 2. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 49 – 55].
- Angelova, I. (1994). *Sintaksis na balgarskata razgovorna rech (v sapostavka s ruski, cheshki, polski ezik)*. Sofia: University of Sofia Press [Ангелова, И. (1994). *Синтаксис на българската разговорна реч (в съпоставка с руски, чешки, полски език)*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“].
- Asenova, P. (2002). *Balkansko ezikoznanie*. V. Tarnovo: Faber [Асенова, П. (2002). *Балканско езикознание*. В. Търново: Фабер].
- Ahmanova, O. (1966). *Slovary lingvistichestkih terminov*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [Ахманова, О. (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия].
- Barakova, P. (2003). Nablyudeniya varhu polipredlozhnite konstruktsii. *Srpski jezik*, broj 8/ 1 – 2. Beograd, 363 – 375 [Баракова, П. (2003). Наблюдения върху полипредложните конструкции. *Српски језик*, број 8/ 1 – 2. Београд, 363 – 375].
- Burov, St. (2013). Za dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, кн.9, Т. 1. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 42 – 74 [Буров, Ст. (2013). За две норми на българската устна книжовна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн.9, Т. 1. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 42 – 74].
- BTR 2003: *Balgarski talkoven rechnik (chetvarto izdanie)*. Sofia: Nauka i izkustvo [БТР 2003: *Български тълковен речник (четвърто издание)*. София: Наука и изкуство].
- Vasileva, A. & H. Staykova. (1988). *Russkaya razgovornaya rech v сопоставлении s bolgarskoy*. Sofia: Narodna prosveta [Василева, А. & Х. Стайкова. (1988). *Русская разговорная речь в сопоставлении с болгарской*. София: Народна просвета].

- Videnov, M. (2000). *Uvod v sotsiolingvistikata*. Sofia: Delfi [Виденев, М. (2000). *Увод в социолингвистиката*. София: Делфи].
- Videnov, M. (2005). *Diglosiyata. S ogled na balgarskata ezikova situatsiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo Marin Drinov [Виденев, М. (2005). *Диглосията. С оглед на българската езикова ситуация*. София: Академично издателство „Марин Дринов“].
- Vrina, M. (1999). *Ekspresivnite chastitsi v balgarskiya ezik*. V. Tarnovo: Abagar [Врина, М. (1999). *Експресивните частици в българския език*. В. Търново: Абагар].
- GSBKE (1998). *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik . T. 3. Sintaksis, chast 2*. Sofia: BAN [ГСБКЕ (1998). *Граматика на съвременния български книжовен език . Т. 3. Синтаксис, част 2*. София: БАН].
- Dzhonova, M. (2004). Konstruktsii ot tipa *az mi se struva* v balgarskata razgovorna rech. – V: *Problemi na balgarskata razgovorna rech, kn. 6*. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 107 – 116 [Джонова, М. (2004). Конструкции от типа *аз ми се струва* в българската разговорна реч. – В: *Проблеми на българската разговорна реч, кн. 6*. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 107 – 116].
- Eftimova, A. (2013). Signali za obratna vrazka v dva televizionni zhanra – intervyyu i diskusiya. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya, kn.9, T. 1*. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 247 – 262 [Ефимова, А. (2013). Сигнали за обратна връзка в два телевизионни жанра – интервю и дискусия. – В: *Проблеми на устната комуникация, кн.9, Т. 1*. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 247 – 262].
- Ilieva, L. (2001). *Uvod v obshtoto ezikoznanie*. Blagoevgrad: University of Blagoevgrad Press [Илиева, Л. (2001). *Увод в общото езикознание*. Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“].
- Kirilova, St. (2016). Vazmozhnite ednosastavni izkazvaniya v „oblekloto“ na dvusastavni. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya, kn. 10, Chast 1*. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 122 – 132 [Кирилова, Ст. (2016). Възможните едносъставни изказвания в „облеклото“ на двусъставни. – В: *Проблеми на устната комуникация, кн. 10, Част 1*. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 122 – 132].
- Kochev, I. (1969). Grebenskiyat govor v Silistrensko. – V: *Trudove po balgarska dialektologiya, kn. 5*. Sofia: BAN [Кочев, И. (1969). Гребенският говор в Силистренско. – В: *Трудове по българска диалектология, кн. 5*. София: БАН].
- Kochev, I. (1979). Mnogoaspektnost na problema za dialektnoto. – V: *Ezik i literatura, № 1*. Sofia: BAN, 55 – 60 [Кочев, И. (1979). Многоаспектност на проблема за диалектното. – В: *Език и литература, № 1*. София: БАН, 55 – 60].
- Kocheva, A. (2013). Postpredlozhnata elipsa v balgarskata ustna rech. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya, kn. 9, T. 1*. Veliko Tarnovo: University of

- Veliko Tarnovo Press, 77 – 82 [Кочева, А. (2013). Постпредложната елипса в българската устна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 9, Т. 1. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 77 – 82].
- Kocheva-Lefedzhieva, A. (2016). Udvoivaneto (utroyavaneto) na podloga v rechta na vienskite balgari. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, кн. 10, Chast 1. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 342 – 346 [Кочева-Леджиева, А. (2016). Удвоиването (утрояването) на подлога в речта на виенските българи. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 10, Част 1. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 342 – 346].
- Krastev, B. (1981) *Ikonomiyata v balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna prosveta [Кръстев, Б. (1981) *Икономията в българския език*. София: Народна просвета].
- Likomanova, I. (1993). Vidove ramkovi konstruksii v balgarskata razgovorna rech (v sapostavka s drugi slavyanski ezitsi). *Sapostavitelno ezikoznanie*, кн. 1. Sofia: University of Sofia Press, 2 – 17 [Ликоманова, И. (1993). Видове рамкови конструкции в българската разговорна реч (в съпоставка с други славянски езици). *Съпоставително езикознание*, кн. 1. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 12 – 17].
- Likomanova, I. (1995). Mnogokratnostta na izraznite sredstva kato osobenost na RR. – V: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, кн. 3. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 116 – 121 [Ликоманова, И. (1995). Многократността на изразните средства като особеност на РР. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 3. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 116 – 121].
- Nikolova, Tsv. (1987). *Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech*. Sofia: Nauka i izkustvo [Николова, Цв. (1987). *Честотен речник на българската разговорна реч*. София: Наука и изкуство].
- Nitsolova, R. (1983). Sayuz. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*. Sofia: BAN [Ницолова, Р. (1983). Съюз. *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: БАН].
- Popova, M. i dr. (2009). *Terminologichen rechnik po humanitarni nauki*. Sofia: Nauka i izkustvo [Попова, М. и др. (2009). *Терминологичен речник по хуманитарни науки*. София: Наука и изкуство].
- Parvev, Hr. (1983). *Vazrazhdaneto na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Narodna prosveta [Първев, Хр. (1983). *Възраждането на българския книжовен език*. София: Народна просвета].
- RSBKE (1955). *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 1. A–K*. Sofia: BAN [РСБКЕ (1955). *Речник на съвременния български книжовен език. Т. 1. А–К*. София: БАН].
- RCHDBE (2000). *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik. Peto osnovno preraboteno i dopalнено izdanie*. Sofia: Nauka i izkustvo [РЧДБЕ (2000). *Речник на чуждите думи в българския език. Пето основно преработено и допълнено издание*. София: Наука и изкуство].

- Ruskov, M. (2011). *Vazvishenie*. Plovdiv: Zhanet 45 [Русков, М. (2011). *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45].
- Spasova, I. (2016). Shtafetni vaprosi v spontannata ustna rech. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, kn. 10, Chast 1. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 64 – 78 [Спасова, И. (2016). Щафетни въпроси в спонтанната устна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 10, Част 1. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 64 – 78].
- Tisheva, Y. (1994). Nablyudeniya varhu nyakoi razgovorni vavezhdashti konstruktсии. – V: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, kn. 2. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 108 – 119 [Тишева, Й. (1994). Наблюдения върху някои разговорни въвеждащи конструкции. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 2. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 108 – 119].
- Tisheva, Y. & Hetil Ro Hauge (2001). Sayuzi za protivopostavyane vav funktsiyata na pragmatichni chastitsi. – V: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, kn. 5. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 242 – 252 [Тишева, Й. & Хетил Ро Хауге (2001). Съюзи за противопоставяне във функцията на прагматични частици. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 5. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 242 – 252].
- Tisheva, Y. (2002). *Za dinamikata v sistemata na pragmatichnite chastitsi v balgarskiya ezik*. Litora Psycholinguistica. Sofiya: Sema RSH, 213 – 219 [Тишева, Й. (2002). За динамиката в системата на прагматичните частици в българския език. *Litora Psycholinguistica*. София: Сема РШ, 213 – 219].
- Tisheva, Y. & Hetil Ro Hauge (2004). Chastitsata *abe* kato pragmatichen marker. – V: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, kn. 6. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 255 – 266 [Тишева, Й. & Хетил Ро Хауге (2004). Частицата *abe* като прагматичен маркер. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 6. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 255 – 266].
- Tisheva, Y. & M. Dzhonova (2006). Stariyat „nov“ topik. – V: *Slavistika i obshchestvo*. Sofiya: Heron Pres, 231 – 237 [Тишева, Й. & М. Джонова (2006). Старият „нов“ топик. – В: *Славистика и общество*. София: Херон Прес, 231 – 237].
- Tisheva, Y. (2006). *Balgarskata razgovorna rech v internet*. – V: *Paisievi cheteniya*, tom 44, kn. 1, sb. A. Plovdiv: University of Plovdiv Press, 277 – 288 [Тишева, Й. (2006). Българската разговорна реч в интернет. – В: *Паисиеви четения*, том 44, кн. 1, сб. А. Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“, 277 – 288].
- Tisheva, Y. (2009). *Za slovorednite modeli na balgarskoto prosto izrechenie*. – V: *Otgovornostta pred ezika*, kn. 3. Sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. d-r Kina Vachkova. Shumen: University of Shumen Press, 244 – 255 [Тишева, Й. (2009). За словоредните модели на българското просто изречение. – В: *Отговорността пред езика*, кн. 3. Сборник, посветен на

- 65-годишнината на проф. д-р Кина Вачкова. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“, 244 – 255].
- Tisheva, Y. (2013). *Za razgovornite markeri i ustnata komunikatsiya*. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, kn. 9, T. 2. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 73 – 87 [Тишева, Й. (2013). За разговорните маркери и устната комуникация. – В: *Проблеми на устната комуникация*, kn. 9, T. 2. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 73 – 87].
- Tisheva, Y. (2016). *Dinamika v sistemata na pragmatichinite markeri*. – V: *Lingvistikata: istoriya, predizvikelstva, perspektivi. Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. d-r Ivan Kochev*, Blagoevgrad: University of Blagoevgrad Press, 283 – 290 [Тишева, Й. (2016). Динамика в системата на прагматичните маркери. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*, Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“, 283 – 290].
- Tisheva, Y. (2016). *Pragmaticchni markeri ili „parazitni dumi“ v ofitsialnoto obshtuvane*. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, kn. 10, Chast 1. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 79 – 96 [Тишева, Й. (2016). Прагматични маркери или „паразитни думи“ в официалното общуване. – В: *Проблеми на устната комуникация*, kn. 10, Част 1. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 79 – 96].
- Tsvetkova, M. (1996). *Pauzi na kolebanie v balgarskata razgovorna rech v sa-postavka s drugi slavyanski ezitsi*. – V: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, kn. 3. Veliko Tarnovo: University of Veliko Tarnovo Press, 190 – 196 [Цветкова, М. (1996). Паузи на колебание в българската разговорна реч в съпоставка с други славянски езици. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*, kn. 3. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 190 – 196].
- Tsonev, R. (2014). *Razgovorni sachinitelni sayuzi v balgarskata ustna komunikatsiya (s ogled na konkurentsiyata mezhdu tyah)*. Blagoevgrad: University of Blagoevgrad Press [Цонев, Р. (2014). *Разговорни съчинителни съюзи в българската устна комуникация (с оглед на конкуренцията между тях)*. Благоевград: Унив. изд. „Н. Рилски“].
- Krapova, I. (2004). *Word order in Topic-Focus structures in the Balkan languages*. – In: *L'Europa d'oltremare. Contributi italiani al IX congresso Internazionale dell' Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen*, Tirana, 30 agosto – 3 setembre 2004. Romania Orientale 7, XVII, Bagatto Libri, Roma (a cura di Alberto Basciani e Angela Tarantino), 139 – 161.
- Stankov, N. (2015). *Additive, adversative and disjunctive conjunctions in Bulgarian – recent developments and current situation*. Masterarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Master of Arts (M.A.) der Philologischen, Philosophischen und Wirtschafts- und Verhaltenswissenschaftlichen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br., Freiburg.

SPECIFIC FEATURES OF BULGARIAN SPOKEN SYNTAX

Abstract. The study examines some most typical features of Bulgarian colloquial speech and its syntax: the informality, the extreme subjectivity, the expressiveness, the lack of preparation, the strong depending on situation, the absence of etiquette stiffness, the dominance of household themes, the increased activity of paralinguistic factors (facial expressions, gestures), the specific syntactic terms, utterances and constructions etc.

✉ **Dr. Radoslav Tsonev, Assist. Prof.**
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihaylov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: radoslavltsonev@swu.bg